



Yusuf ÖZBEY | Gemerek Kaymakamı

İdarecileri Düşünmeye Sevk Eden Sanat:

“Hüsn-i Hat”

“Hüsn” kelimesi Arapçada güzellik, “hat” ise çizgi, yazı ve çizgiye benzer şeyler manasını taşımaktadır. “Hüsn-i hat” ise belirlenmiş olan estetik kurallara bağlı kalarak arabi harflerle ölçülü ve güzel yazı yazma sanatı olarak tanımlanmaktadır. Allah’ın kelamı olan Kur’an’ı en güzel şekilde yazma gayreti ve isteği hat sanatının ortaya çıkışının önde gelen sebebidir.¹

Hüsn-i hat, İslâm mimarisinin içinde cami, medrese, saray, köşk, çeşme, köprü, gibi bir mimari eserin ya içinde ya da dışında o yapının belgesini ve kimliğini ortaya koymak ve aynı zamanda bu mimari eseri manasına uygun bir biçimde süslemek ve o eser ile manevi bir mesaj vermek maksadı ile kullanılmıştır. Ayrıca mezar taşlarında, el yazması kitaplarda, fermanlarda, diplomalarda, çeşitli yapıların kitabelerinde kullanıldığı gibi pencere kapağı ya da kapı kanadı gibi mimarlık öğelerinin üstlerinde, halı bordürlerinde, kutu, vazo, tabak gibi gündelik eşyada da kullanılmıştır.²

Bu çalışma ile daha çok Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’deki idarecilerin saray, köşk, meclis, toplantı salonu, giriş kapısı, hünkar mahfili ve türbelerde muhatap oldukları hüsn-i hat eserlerinden bazıları incelenerek bu eserlerin idarecilere ve idare edilenlere verdiği mesajın ve devlet yönetiminin dayandığı esasların neler olduğu izah edilmeye çalışılmıştır.

TOPKAPI SARAYI

Topkapı Sarayı; Fatih Sultan Mehmed’den itibaren otuz birinci padişah Sultan Abdülmecid’e kadar yaklaşık dört yüz yıllık bir zaman diliminde yeni eklentiler ile devletin idare, eğitim ve sanat merkezi olarak kullanılan mütevazı bir yönetim merkezidir.³ Mütevazıdır çünkü; yüksek yapılar, aşırı süslemeler, israftan ziyâde sâdelik, estetik ve manevi bir ruha sahiptir.⁴ Bu manevi havanın tesisinde Kur’an ayetleri, hadis-i şerifler, kelim-i kibâr ve şiirlerin işlendiği hat levhaları ve kitabeler önemli bir yer tutar.^{5,6}



¹ Doç. Dr. Süleyman BERK (Editör), “Anadolu İmam Hatip Liseleri için Hüsn-i Hat” T.C. MEB Devlet Kitapları, Birinci Baskı, 2014, Ankara, sy.10.

² Prof. Dr. Murat SÜLÜN, “Sanat Eserini Hat İle Bezeme Geleneği”, Din ve Hayat Dergisi, TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi, Sayı:9, 2010, İstanbul, sy. 172.

³ <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/tarih%C3%A7e>

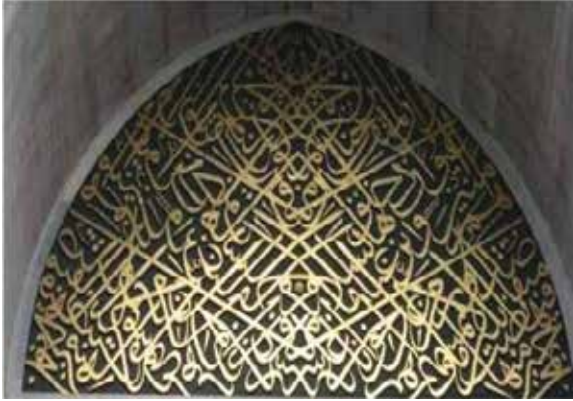
⁴ Prof. Dr. Murat SÜLÜN, “Osmanlı Mimarisinde Akidevi ve Siyasî Hat Uygulamaları” Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I, İ Kur’an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 03, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, Haziran-2011, İstanbul, sy. 164.

⁵ Prof. Dr. Murat SÜLÜN, “Haremeyn’deki Belli Başlı Mâbedlerde Yazılı Âyetlere Dâir Mülâhazalar – 1”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2003/1), sy. 107.

⁶ Prof. Dr. Murat SÜLÜN, “Mabed Estetiği”, Cami Yazıları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları – 914, Cep Kitapları – 103, 2012, Ankara, sy. 186-187.

Hüsn-i hat sadece mimariyi süsleyen bir öge değil, aynı zamanda idareci ve idarecilerinden müteşekkil toplumun inanç, devlet yönetimi, dünya ve eşya algısı, mülkiyet ve bunlara bağlı ritüellerinin ne olduğu konusunda birer kalıcı belge ve tanıktır.⁷

Bâb-ı Hümayûn'un (sarayı şehirden ayıran ve Fatih Sultan Mehmed tarafından sarayın inşaatıyla birlikte yaptırılan giriş kapısı) üzerinde müsenna (karşılıklı, ayna) yazı ile besmele-i şerif ve Hicr Suresi'nin 45-48 ayetleri yazılıdır.⁸ (Resim-1) "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, cennetler içinde ve pınarlar başındadır. Onlara, "Girin oraya esenlikle, güven içinde" denilir. Biz, o cennetliklerin kalplerindeki kinleri çıkarır atarız. Hepsini kardeşler olarak tahtlar üzerinde karşı karşıya oturturuz. Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değildir."



(Resim-1) Bâb-ı Hümayûn üzerinde Hicr Suresi 45-48 ayetleri.

Bu enfes sanat eseri; bu kapının ardında adalet, kardeşlik, esenlik ve huzurun var olduğunu ve bunu sağlayacak bir yönetim anlayışı tesis edildiği için "oradan çıkarılmayacaklardır" inancının ve niyazının taşla işlenmiş hali olmalıdır. Bu eseri gören ve bu kapıdan girip çıkan herkese ahiret ve cennet hayatı hatırlatılarak sarayın da adeta bir cennet bahçesi olduğu mesajı verilmiştir.

Yine Bâb-ı Hümayûn'un sağ ve solundaki tek satırlık kitabeler de (Resim-2) Osmanlı devlet felsefesinin adeta bir dışı vurumu gibidir. İbarelerin taşıdığı derin mâna ve mesaj, hakkıyla okuyabilen herkese ve dünyaya şunu ilan ediyor gibidir:



(Resim-2) "Es-Sultân-ı zıllullâhi fi'l-arz, Ya'viileyhi külli mazlûmîn"



(Resim-3)⁹ Bâb-ı Hümayûn genel görünüm

"Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve dünyadaki bütün mazlumların da koruyucusudur" olarak tercüme edilecek bu eserde; sağdaki kitabede hükmedenin



⁷ Doç. Dr. Mustafa KARAGÖZ, "Osmanlı Hat Levhalarının Söz Edimleri Perspektifinden Değerlendirilmesi (XII.-XVIII. Yüzyıllar ve Ayet İçerikli Hat Levhaları Bağlamında)" Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I, Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 03, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, Haziran-2011, İstanbul, sy.189.

⁸ Prof. Dr. İlber ORTAYLI, "Osmanlı Sarayında Hayat", Yitik Hazine Yayınları, Mayıs 2008, İzmir, sy.35.

⁹ Bu fotoğraf Prof.Dr. Murat SÜLÜN'e aittir.

Allah (c.c) olduğuna, Osmanlı sultanlarının doğrudan doğruya Allah (c.c) tarafından bahşedilen muazzam bir güçle dünyada adaleti sağlamak için bir görev üstlendiklerine, soldaki kitabede ise Osmanlı Sultanı'nın, dini, dili, ırkı, mezhebi, rengi ne olursa olsun zulme uğramış bütün insanların koruyucusu olduğu vizyonu ve misyonuna işaret edilmektedir.

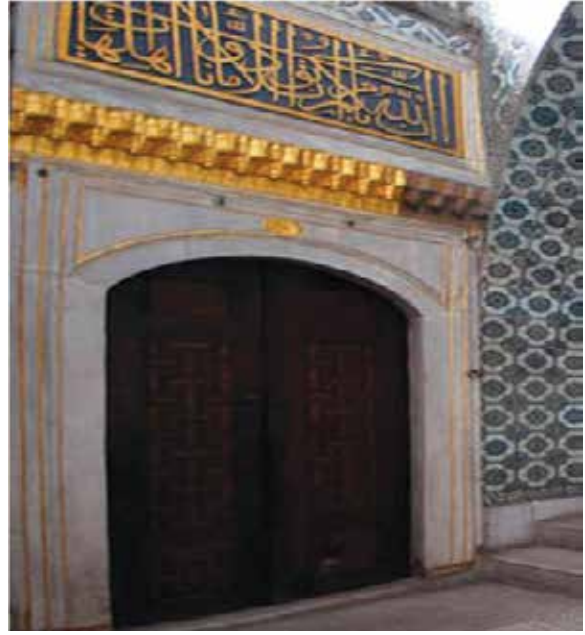
Burada dikkat edilmesi gereken nüans, “gölge” kavramının ilahi bir ayırım olmadığı, sultanlık makamında olan kişinin Allah'ın emirlerinin tatbikinin “yer yüzündeki takipçisi” ve emir buyrulan “adaletin uygulayıcısı” olduğu hususudur.

Seçilen ibare ve metinlerin rastgele seçilmediğini, bu bağlamda hat sanatının topluma belli mesajlar iletmek gibi bir işlev yerine getirdiğini söylemek mümkündür.¹⁰ Mesela burada yönetilenler için hünkârın pozisyonunun ne olduğu ilan edildiği gibi yöneticilerin de Allah'a karşı nasıl bir sorumluluk bilinci taşıması ve adil kimse-ler olması gerektiği ikaz edilir.

“Es-Sultân-ı zıllullâhi fi'l-arz” ibaresi bir üstünlük tesis etmek için değil bilakis devlet yönetmenin kişiye, ne kadar ağır bir sorumluluk yüklediğini hatırlatmak amacıyla yazılmış olmalıdır.

Topkapı Sarayı Harem Dairesi girişinde yazılı olan “İnnallâhe ye'murukum en tueddûl emânâti ilâ ehlihâ...” “Allah size, emanetleri ehline vermenizi... emreder.” Nisa Suresi'nin 58. ayeti (Resim-4) başta padişah olmak üzere, herkesin âdil hareket ederek makam ve mevkileri ehline vermesi gerektiğini hatırlatmaktadır.¹¹

Bu ayetin taş a nakşedilmesi “bu kapıda işlerin nasıl yürüdüğünü” gösterir. Osmanlı devlet mekanizmasında liyakatin önemli bir esas ve kaynağının da ilahi bir emir olduğu gerçeği; III. Murad Köşkü ve Sultanahmet Camii hünkâr mahfilinde aynı levhalar ile tarihe şahitliğine devam etmektedir.¹²



(Resim-4) Harem/Şadırvanlı Sofa'da bir kapı üzerine işlenmiş Nisa Suresi 58. ayeti

Liyakat kavramının kökenini ve bürokratik ideal tipin ilkelerini ayrıntılı olarak tarif eden ve literatüre kazandıran Max Weber günümüzde bu hususta “otorite” olarak kabul görse de, bu ilkelerin asıl kaynağını daha geçmişte aramayı hatırlatmak “şovenizm” olarak değerlendirilmemelidir. “İşin ehline teslim edilmesi” ilahi emrini esas tutan bir medeniyet, bu ilkelerden taviz vermeye başlayınca yaşadığı devlet krizi, bunalım ve sorunların çözümünü klasik, modern ve post modern kamu yönetimi anlayışlarında bulmaya çalışmaya devam etmektedir.

Adalet Kulesi'nin (Kasr-ı Adl) Harem tarafındaki girişinde Adalet Kulesi Kapısı'nın üzerinde, “Sadece bir saat adaletle hükmetmek, yetmiş sene nafle ibadetten hayırlıdır” hadis-i şerifi (Resim-5) hakkedilmiştir.¹³ Padişahlar, Divan-ı Hümâyûn toplantılarını takip ettiği kafesli mahfile bu kapıdan girerdi.¹⁴ Burada yazılı bulunan “Kale aleyhisselam: adlu sâ'atin, hayrûn min ibâdeti seb'îne seneten”, “Tek bir saatlik âdilâne yönetim, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır” cümlesi, Sultanı ve



¹⁰ KARAGÖZ, M., a.g.m., sy. 189

¹¹ SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevi ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 177.

¹² SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevi ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 177.

¹³ SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevi ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 177.

¹⁴ ORTAYLI, İ., a.g.e., sy.65.

¹⁵ SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevi ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 177.

devletin üst düzey yöneticilerini toplantı öncesi (ve her daim) adalet davet eden bir başka vezir ifadesidir.¹⁵



(Resim-5)¹⁶ “Kale aleyhisselam: adlu sâ’atin, hayrûn min ibâdeti seb’îne seneten”

Bâbü’s Saade, Topkapı Sarayı’nın üçüncü ana kapısıdır. Saadet Kapısı denilen bu yer padişahın hususi ikametgâhının başlangıcıydı. Topkapı Sarayı’nda ihtişamın kapısı olan bu kapı, iç içe iki kapıdan oluşur. Bâbü’s Saade’nin Arz Odası’na bakan ikinci kapısının tam üstünde ve tavana yakın, Sultan III. Ahmed’in kendi hattıyla celi sülûs tarzda “Re’sü’l-hikmeti mehafetüllah”, hadis-i şerifi yazılmıştır.¹⁷

“Hikmetlerin başı Allah korkusudur.” şeklinde tercüme edilecek bu hadis-i şerifin “Saadet Kapısı”nda yer bulması tesadüfi olmadığı gibi bu hüsn-i hat eserini

sadece tavan ya da duvar süslemesi olarak görmek de eksik bir bakış açısidir. Hikmet; sağlam ve sarsılmaz bir bakış açısına sahip olma, düşünme yeteneği, sezgi gücü, davranış, düşünme ve sözlerde tutarlı olma, faydalı ilim sahibi olma ve buna bağlı olarak aynı zamanda ilmiyle amel etme becerisi ve iradesi, derin bilgi, ilim, akıl ve kalp ile doğruyu bulma, “bütün olan ve biteni” hakkıyla bilme olarak tanımlanacak olursa; bu beceriyi kazanabilmenin ve bu iradeyi ortaya koyabilmenin temel şartı “Allah korkusudur.”

Bir padişahın bu hadis-i şerifi hüsn-i hat ile yazmasının arka planında; hayatı sadece bu dünya hayatından ibaret görmediği, devlet ya da şahsi işlerinde “hikmet” ile hareket edilmesi gerektiğine inandığı, bunun için her kararını ve hareketini “Allah korkusuyla” hesaba çektiği, bu hesaba uymayan her iradenin zulüm olduğu, mülkün temeline adaleti tesis edebilmenin yolunun ve kudretinin “Allah korkusu”ndan geçtiği ve bunun özellikle bir idareciye çok büyük bir sorumluluk yüklediği düşüncesi var olsa gerektir.

HÜNKÂR MAHFİLLERİ

Mimarimizde zemininden yükseltilmiş, kafes ile bölünmüş ve çoğunlukla özel girişleri bulunan çok da büyük yer kaplamayan camii içerisindeki mekanlar “hünkâr” ya da “sultan” mahfili olarak adlandırılmışlardır.¹⁸ Hünkâr Mahfili, padişahların Cuma ve Bayram namazlarını, ayrıca Kandil gecelerinde yatsı namazlarını ede ettikleri¹⁹ “Mahfil-i Hümayun” olarak da adlandırılan özel mekânlardır. Bu mekanda padişahın yanında üst düzey yöneticiler de bulunur ve namazlarını bu bölümde eda ederlerdi. Hünkâr mahfili bölümünde ya da bu bölmelerin yanında yer alan hüsn-i hat eserleri, bizzat idarecilere mesaj vermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Bursa Yeşil Camii hünkâr mahfili, camiin şadırvan avlusuna açılan kapısı üzerinde mermer balkonlu ola-



¹⁶ Bu fotoğraf Prof.Dr. Murat SÜLÜN’e aittir.

¹⁷ ORTAYLI, İ. , a.g.e., sy.69.

¹⁸ Dr. Mustafa ÇETİNASLAN, “Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 25, sy. 190.

¹⁹ <http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/!%C3%A7mh%C3%BCnk%C3%A2r-mahfili> E. Tarihi 18.10.2014

²⁰ Erdem Yücel, (Arkeolog), “Bursa Yeşil Külliyesi”, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/144/1722.pdf>, E. Tarihi 25.10.2014

rak, cami içine tamamen hâkim olarak inşa edilmiştir. Hünkâr mahfili, Osmanlı mimarisinde ilk defa Yeşil Cami’de ortaya çıkmıştır.

Hünkâr mahfilinin perdeleri kapalı olur, padişah gelince açılır, reaya da padişahın geldiğini bu şekilde anlardı.²⁰ Mabed olmanın yanı sıra yönetim merkezi ya da saray olarak da hizmet veren ve bu amaçla yapılan Bursa Yeşil Cami’nin kuşak yazısı içindeki “İnne fi’l-cenneti kasran min lü’lûin ve lâ yedhuluhâ illâ şehîdün ev imâmün adil.”, “Cennette inciden öyle bir köşk vardır ki ona şehidlerden ve âdil devlet başkanlarından başkası giremez.” ibaresi ile devamındaki “El-muksitune alâ menâbiri’l-lü’lûi yevme’l-kıyâme.”, “Âdil yöneticiler kıyamet günü inciden minberler üzerinde olacaklardır.” ifadesi²¹ adil yöneticiler için bir müjde özelliği taşımaktadır.

Süleymaniye Camii hünkâr mahfilindeki “İnne’l-muksitine indallahi alâ menâbira min nûr ‘an yemîni’r-Rahmân ve kiltâ yedeyhi yemînün ellezîne ya’dilûne fi hukmihim ve ehlîhim ve mâ velû.”, “Âdil yöneticiler, halklarına ve kendilerine tâbi olanlara karşı âdil bir yönetim sergileyenler Rahmân’ın sağ elinde nurdan minberler üzerinde olacaklardır ki Rahmân’ın her iki eli de sağdır/bereket kaynağıdır.” ifadesi²² adil yöneticiler için bir başka muştudur.

Sultan II. Mahmud’un Bursa Ulu Camii hünkâr mahfili karşısında bulunan celî sülûs hattında Nisa Sûresi 58. ayetten iktibas ile: “Ve izâ hakemtüm beyne’n-nâsi en tahkümû bi’l-adli” , “...(Allah size) İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi (emreder) ” ayeti celîlesi yer alır.

Hem bu şaheserin bir Osmanlı Sultanı’na ait olması, hem de levhanın hünkâr mahfili karşısında asılı bulunması manidardır. Bu levha ile birlikte düşünüldüğünde Sultan Mahmud’un şiirlerinde “Adlî” mahlasını kullanması ise ayrıca dikkat çeken bir husustur.²³



(Resim- 6) “ Ve izâ hakemtüm beyne’n-nâsi en tahkümû bi’l-adli”



(Resim-7) “ (Allah size) İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi (emreder)” Nisa Suresi 58. Ayeti

Yine Bursa Ulu Camii kible duvarı tarafında, sultan mahfili ile mihrap arasında rahatlıkla okunabilecek seviyede kırmızı sülûs yazı ile yazılmış şu metin yer almaktadır: “Kale nebiyyi aleyhisselam, Es-Sultân-ı zıllullâhi fi’l-arz, Ya’viileyhi külli mazlûmîn”, “Nebî aleyhi’s-selam buyurdular ki: Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Bütün mazlûmlar ona sığınır.”²⁴

Sonuç olarak; Osmanlı, mimaride ve birçok alanda hüsn-i hat sanatını büyük bir zenginlikte ve mükemmel bir surette kullanmıştır. Ayet ve hadisler ile o mekana değer kazandırma, sanat eserlerini süsleme, eğitim metodu olarak kullanma, dini ve siyasi mesaj verme gibi saiklerle istifade edilen hat levhalarının devletin üst düzey yöneticilerinin muhatap oldukları mekanlarda (saray, toplantı salonları, meclis, hünkâr mahfilleri v.b.) sergilenmesi idareciler açısından ayrı bir öneme sahiptir.

²¹ SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevî ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 179.

²² SÜLÜN, M, “Osmanlı Mimarisinde Akidevî ve Siyasî Hat Uygulamaları”, sy. 179.

²³ Dr. Mustafa KARA- Dr. Bilal KEMİKLİ, “Bursa’nın Kalbi Ulu Camii” Yeni Zamanlar Sahaf, Bursa İl Özel İdaresi Yayını, Bursa, 2009, sy. 62.

²⁴ Prof. Dr. Salih KARACABEY, “Muhteva, Sıhhat ve Mesajları Açısından Bursa Ulu Cami’de Yer Alan Hadisler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2, 2011, Bursa, sy. 113.